

Recenzie

Jana Lindbloom: Transformácia a zánik poľnohospodárskych družstiev

Bratislava: VEDA, 2019, 256 s. ISBN 978-80-224-1802-7

Autorke recenzovanej knihy bola udelená cena Alexandra Hirnera (1. miesto) za najlepšiu sociologickú prácu v roku 2020. Prvýkrát sa cena udeľovala za významný prínos pre slovenskú sociológiu na Valnom zhromaždení Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV 3. 9. 2020 za práce z rokov 2018 – 2020. Uvedená monografia obohacuje poznatkovú bázu analyzovanej problematiky a je výrazným prínosom pre slovenskú sociológiu, lepšie poznanie spoločenských zmien, ktoré nastali na slovenskom vidieku. Ide o veľkú a originálnu naratívnu prípadovú štúdiu, so sofistikovanou výrazovou a terminologickou precíznosťou. To čo táto monografia popisuje a analyzuje je v podstate unikátny a zložitý tridsaťročný „naratívny“ príbeh transformácie postsocialistických družstiev ako významnej podnikateľskej entity slovenského vidieka.

Úvodom krátky historický exkurz. Spoločenské a politické zmeny spojené s kolektivizáciou poľnohospodárstva znamenali významnú diskontinuitu vo vývoji poľnohospodárstva i v spôsobe života vidieckeho obyvateľstva. V roku 1946 bolo na Slovensku 307 987 roľníckych hospodárstiev, čo predstavovalo významný volebný potenciál. Prechod od súkromnej poľnohospodárskej výroby ku kolektívnym formám hospodárenia bol na slovenskej dedine poznačený mnohými tragédiami, represiami a nezákonnosťami a rozvrátenými životmi rodín celej jednej generácie slovenských roľníkov. Po problematických začiatkoch v polovici 60. rokov minulého storočia už dochádzalo k postupnej „erózii“ kolektivizačnej traumy. Začala sa zvyšovať životná úroveň družstevníkov, čo bolo spôsobené celkovou zmenou situácie v poľnohospodárstve, prosperovaním družstiev. Mladá generácia družstevníkov už nebola tak zaťažená krivdou a hnevom zo straty pôdy a majetku ako ich rodičia a postupne sa z nich stali obyvatelia s vyšším sociálnym statusom. Vysoký štandard v rámci národného hospodárstva dosahovalo spoločenské uznanie práce poľnohospodárov, ktoré im zabezpečovalo príjem nad úrovňou priemeru národného hospodárstva. Družstvá vo svojej vyspelej fáze značne podporovali kultúrny a spoločenský život vo svojich obciach, v lokálnom územnom rozvoji zohrávali významnú pozitívnu úlohu. Mali i silné sociálne programy.

Po prechode slovenského poľnohospodárstva na trhové hospodárstvo po roku 1989 nastali v tomto odvetví štrukturálne zmeny súvisiace so zmenou vlastníctva, organizačnej štruktúry podnikov, v zamestnanosti a v dotačnej politike. Nastal proces transformácie postsocialistických poľnohospodárskych družstiev a „reštrukturalizačnej turbulencii“. Na Slovensku bolo v r. 1989 630

JRD, v roku 1992 dokonca 1020 a ich počet klesol až na 558 v roku 2016. V polovici druhej dekády 21. storočia došlo k výraznému podnikateľskému zvratu. Výmera obhospodarovanej pôdy obchodných spoločností bola už vyššia ako výmera obhospodarovanej pôdy družstiev. Družstvá strácajú z hľadiska veľkosti obhospodarovanej pôdy svoju majoritu. Dochádza k poklesu počtu poľnohospodárskych družstiev a naopak dochádza k výraznému nárastu počtu spoločností s r. o. Tie poľnohospodárske družstvá, ktoré vznikali, vznikali prevažne rozdelením alebo zlúčením už predtým existujúcich družstiev. Rozdiely medzi obchodnými spoločnosťami a poľnohospodárskymi družstvami sú vidieť aj v zadlženosti majetku (novovo založené obchodné spoločnosti prevzali bonitný majetok z družstiev a hospodárili tak bez záväzkov voči bankám či partnerom). Toľko krátko ku genéze poľnohospodárskych družstiev.

Recenzovaná monografia je prípadovou štúdiou postsocialistickej (majetkovej) transformácie poľnohospodárskych družstiev na Slovensku. Dôležitým analytickým nástrojom je metóda komparácie. V metóde získavania a analýzy dát čerpá z viacerých smerov kvalitatívneho výskumu. Inšpirovaná je jednak etnografiou a etnografickými analýzami postsocializmu. Viaceré postupy v zbere a analýze údajov vychádzali z podnetov, ktoré do sociologického nazerania na skúmané javy prináša etnometodológia.

Skladá sa z šiestich hlavných kapitol, ktoré sú chronologicky, logicky a zrozumiteľne vnútorne členené do podrobnejších subkapitol. Tieto relatívne samostatné časti sú navzájom vhodne prepojené, sú napísane fundovane, kultivovane s vysokou erudíciou a so znalosťou problematiky. Rozsah a šírka záberu analyzovanej problematiky je vysoká a to kládlo i vysoké nároky na vzájomnú previazanosť jednotlivých častí monografie a to nielen v oblasti obsahovo-koncepčnej, ale i v rovine metodologickej. Práca vychádza z veľmi dobre naštudovanej odbornej domácej a zahraničnej literatúry. Autorka okrem vlastných skúseností využíva na rozbor témy široké spektrum celosvetovej literatúry od roku 1947 až do roku 2017 a množstvo ilustračných príkladov z praxe, čo knihu výrazne obohatilo.

Ciele práce boli pregnantne a vhodne postavené. Z metodologického hľadiska monografia vhodne skĺbila retrospektívny a reálno-časový výskum. Nosným zdrojom dát monografie boli rozhovory s informantami. Popri mnohých kratších, náhodných, situačných, spontánnych rozhovoroch, autorka uskutočnila 119 plánovaných, dohodnutých a nahrávaných rozhovorov s priamymi aktérmi procesu transformácie družstevného majetku, oprávnenými osobami, členmi a funkcionármi družstiev ako aj s inými verejne činnými osobami, ktoré participovali na príprave a implementácii transformačnej legislatívy.

V prvej kapitole popisuje autorka teoretický a metodologický rámec analýzy postsocialistických poľnohospodárskych družstiev ako hybridných organizácií

v poľnohospodárstve, upozorňuje na postsocialistickú transformáciu majetkových vzťahov ako zápasu (resp. konfrontácie) medzi kolektívnymi nárokmi a individuálnymi vlastníckymi právami.

Druhá kapitola približuje obdobie legislatívneho rozdelenia družstevného majetku. Prijatá legislatíva vykonala rozhodujúce rozkúskovanie majetku družstiev na podiely všetkých oprávnených osôb. Družstvá ako forma spoločného podnikania boli nakoniec zachované s tým, že dodatočne, po siedmich rokoch, vyplatia majetkové nároky tým vlastníkom, ktorí nie sú členmi družstva. Majetkové vzťahy a oprávnenia po troch rokoch zásadným spôsobom upravila novelizácia transformačného zákona, ktorá ustanovila konverziu majetkových podielov nečlenov na družstevné podielnícke listy (DPL). Nečlenom bol tak zákonom odňatý nárok na vyplatenie ich podielov, no boli im prisúdené iné druhy práv, a to také, ktoré sú viazané na vlastníctvo cenných papierov. Zákon č. 264/1995 Z. z. tak redefinoval postavenie nečlenov tým, že ich fakticky rekatégorizoval z veriteľov na investorov, majúcich podiel už nie ani tak na majetku, ako skôr na podnikaní družstva. Upravený koncept transformácie sa preniesol aj do vnútorných vzťahov družstva. Už nešlo len o odkúpenie podielov od nečlenov, ale aj o „akumuláciu majetku“ v rukách tých, ktorí majú záujem na skutočnom rozvoji družstva. Nová legislatíva teda ustanovila odlišný charakter vzťahov medzi oprávnenými osobami družstva a zadefinovala určité pravidlá prevodu práv z jednej osoby na inú.

Tretia kapitola s názvom „Úpravy a okolnosti postsocialistického (družstevného) poľnohospodárstva“, popisuje konkrétne postsocialistické družstevné majetkové vzťahy v období deväťdesiatych rokov a v čase pred vstupom Slovenska do EÚ. Je pokusom rekonštruovať vsadenie legislatívou definovaných väzieb oprávnených osôb do reálneho sveta poľnohospodárstva a družstevníctva. Majetok a majetkové pomery v družstvách sú interpretované ako hlboko ponorené do podmienok, okolností a medzí (postsocialistickej) poľnohospodárskej výroby, politiky a formujúcich sa trhových vzťahov. Kapitola popisuje aj jav bankrotov družstiev, ktoré nielen ukončili majetkové nároky ich oprávnených osôb, ale vytvorili aj referenčný bod pre posudzovanie manažmentov družstiev.

Analýza v tretej a štvrtej kapitole knihy je postavená na porovnaní posunov v spôsobe zapájania novelizácie transformačného zákona do fungovania družstva. Proces začleňovania zákona je predstavený ako zložitý reťazec (diskurzívnych) konaní predsedov (manažmentu družstiev), ktoré však nestoja len na rozhodnutí ich samých, ale na spolupráci celej siete vnútro-družstevných i translokálnych faktorov. Právnicki museli presadiť výklad toho, čo cenné papiere typu akcií v družstvách dokážu a čo už nie. Radoví členovia i nečlenovia predajom svojich DPL museli previesť svoje vlastníctvo i rozhodovaciu právomoc na tých, ktorí tieto rozčlenené majetkové práva koncentrovali do

jedného, efektívne fungujúceho celku. Hlavným motívom tejto reštrukturalizácie, ktorá prebiehala spravidla v réžii len niekoľkých členov družstva alebo aj nových členov – „investorov“, bolo získať v družstve majoritnú pozíciu pri rozhodovaní o základných otázkach podnikania a o nakladaní s majetkom družstva. V praxi sa ukázalo, že k tomu je najľahšia a najlacnejšia cesta nadobudnúť členské podiely pracovne neaktívnych členov družstiev a družstevné podielnické listy nečlenov družstva, ktoré možno v ich viacnásobne vyššej menovitej hodnote premeniť na členské vklady. Cieľom tejto reštrukturalizácie však nebola optimalizácia veľkosti alebo vytváranie viac špecializovaných podnikov, ale únik z hrozby zániku celého družstva po konkurze pre neschopnosť splatiť jeho úverové, obchodné a iné záväzky. Mnoho „zvyškových“ družstiev s prevahou členov vo veku s nárokom na starobný dôchodok po čase smerovalo viac-menej „plánovane“ do zániku po konkurze. Niekoľko desiatok družstiev prešlo premenou na niektorú formu obchodnej spoločnosti so zámerom redukovať pri tejto príležitosti počet jeho členov a zamestnancov a „spružnit“ rozhodovanie manažérov firiem o podnikaní a o nakladaní s majetkom firiem. Prevody majetku a nájmu pôdy z družstva spravidla do dvoch-troch menších obchodných spoločností boli spravidla právne legálne, ale v mnohých prípadoch voči členom „zvyškových“ starých družstiev nie vždy ekonomicky korektné.

Od vstupu Slovenska do EÚ sa poľnohospodárstvo stáva atraktívnym odvetvím pre rôznorodé domáce a zahraničné firmy, pre finančné skupiny, pre rôzne developerské a iné spoločnosti konajúce v zastúpení a v záujmoch súkromných individuálnych, firemných alebo inštitucionálnych investorov. Enormne sa zvýšil záujem o kúpu poľnohospodárskej pôdy (piata kapitola). Autorka hovorí o dvoch skupinách nových investorov na poli slovenského poľnohospodárstva: tí, ktorí nadobúdajú podniky a pôdu za účelom hospodárenia (obvykle pod vedením najatého manažéra) a tí, ktorí sa zmeriavajú čisto na nákup pôdy ako prostriedku buď dlhodobej konzervácie hodnoty alebo krátkodobo orientovanej transakcie za účelom zisku z jej následného predaja. Každý z týchto dvoch typov nových investorov zároveň môže reprezentovať kapitál buď domáceho alebo zahraničného alebo zmiešane skombinovaného pôvodu. Investori zameraní na kúpu poľnohospodárskych podnikov po ich získaní prechádzajú aj ku nakupovaniu pôdy a naopak, niektoré nákupy pôdy môžu po čase vyústiť do získania aj samotnej farmy. Pôda a farmy sa stali atraktívnou oblasťou investovania.

V šiestej kapitole autorka popisuje a analyzuje stratégie prepájania fariem s investormi. Jednou zo stratégií je vstup vonkajšieho investora v situácií, keď farma čelí vážnym finančným ťažkostiam, z ktorých má dlhodobejšie problém sa dostať. Ďalšou stratégiou je to, že osoby, pracovníci, ktorí dosahovali dôchodkový vek alebo sa mu približovali, uvažovali o odpredaji svojho

podielu. Otázka nástupníctva je za týchto okolností aktuálna, relevantná a to najmä v prípade, ak ich deti nemajú záujem o angažovanie sa či o prácu v oblasti poľnohospodárstva.

Podobne, ako to je v prípade podielov (DPL) v družstvách, tak aj pri vlastníctve poľnohospodárskej pôdy, väčšina dedičov už nežije v pôvodnej lokálnej komunite ich rodičov a tak spravidla nevidia zmysel v držaní vlastníctva zdedeného poľnohospodárskeho pozemku. Navyše, keďže ľudia sú v drvivej väčšine prípadov len spolupodielníkmi a nezriedka aj vo finančnej núdzi a tak predaj parcely a rozdelenie získanej sumy medzi všetkých spoluvlastníkov sa často javí ako najjednoduchšie a možno i najlepšie riešenie. Jednou z ďalších možností je i postupné nadobúdanie DPL, ku ktorému dochádza prostredníctvom individuálnej alebo právnickej sprostredkovateľskej osoby. V prípade, že vnútorné zdroje farmy nedokážu súperiť s trhovým rivalom dochádza k rozhodnutiu pozvať proti-investora, ktorý bude schopný premôcť nepozvaného prišelca a zaistiť tak podnik aj obhospodarovanú pôdu. Hrozba toho, že by pôvodný podnik mohol prísť o veľkú časť obrábanej pôdy, ktorú má na základe nájomného vzťahu, je pre rozhodovanie o budúcnosti podniku určujúca. Lepšie je mať v podniku nového, hoci neželaného (majoritného) spoluvlastníka než výrazne okyptené či úplne zničené poľnohospodárske podnikanie.

V recenzovanej monografii je koncentrované veľké množstvo poznatkov a to nielen z výsledkov vlastného terénneho výskumu, ale aj zo štúdia literárnych prameňov, dokumentov, ktoré napomáhali vedecky zhodnotiť zložitú a rozporuplnú transformáciu postsocialistických poľnohospodárskych družstiev. Autorka analyzovala a interpretovala proces transformácie družstevného majetku v jeho jednotlivých fázach: od ustanovenia majetkových podielov členov aj nečlenov, cez obchodovateľné družstevné podielové listy (vytvorené zákonom č. 264/1995 Z. z.) po ich koncentráciu v rukách manažmentu, cudzích investorov až po vlastnícke ovládnutie finančným kapitálom. Recenzovaná monografia kvalifikovane a fundovane posudzuje motívy a rozsah reštrukturalizácie agrárneho podnikania a zmien v majetkových pomeroch, ku ktorým došlo už vo väčšine družstiev. Autorka dokázala s vysokou profesionalitou syntetizovať množstvo vedeckých a odborných poznatkov do zaujímavej a inšpirujúcej publikácie. Majetkové pomery v transformovaných družstvách po turbulentnom procese transformácie a privatizácie nie sú už politicky atraktívnou témou a výskum sa touto problematikou príliš nezaoberá. Uvedenú monografiu považujem za priekopnícku a unikátnu analýzu významných spoločenských zmien slovenského vidieka konca 20. a začiatku 21. storočia.

Stanislav Buchta
Sociológ, Bratislava